

KS. JÓZEF KRÓL

WPŁYW POSTAW RODZICIELSKICH NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ OSOBOWOŚCI DZIECKA

1. Rodzina jako instytucja, grupa społeczna i środowisko wychowawcze dziecka. — 2. Psychologiczne rozumienie postawy rodzicielskiej. — 3. Typologie postaw rodzicielskich. — 4. Postawy rodzicielskie a osobowość dziecka.

Rodzina stanowi pierwsze i podstawowe środowisko społeczne dziecka, w którym rozpoczyna się i toczy główny nurt socjalizacji jednostki, przebiega jej rozwój i kształtują się struktury poznawcze osobowości oraz jej cechy. Stanowi ona przedmiot licznych badań z zakresu pedagogiki, psychologii społecznej, socjologii wychowania, różnie też jest określona. Chcąc przeprowadzić analizę wzajemnych oddziaływań wewnątrzrodzinnych oraz ich wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka, trzeba najpierw zdać sobie sprawę z ogólnych właściwości rodziny jako grupy i środowiska społecznego, w którym dziecko wzrasta.

1. RODZINA JAKO INSTYTUCJA, GRUPA SPOŁECZNA I ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE DZIECKA

Rodzina może być ujmowana i rozpatrywana co najmniej trojako: jako instytucja, grupa społeczna i środowisko wychowawcze. W sposób najprostszy, ale i mało precyzyjny określa się rodzinę stwierdzając, że jest to „zespół osób ze sobą spokrewnionych, a ściślej mówiąc ojciec, matka i dzieci”¹.

Rodzina jako instytucja społeczna ma określony status społeczno-prawny, a procesy w niej zachodzące podlegają rejestrowaniu i regulacji przez normy (przepisy) prawne, które tworzą osobny dział w postaci prawa rodzinnego. Ten instytucjonalny charakter rodziny podkreślają także ujęcia socjologiczne, gdyż rzutuje on niewątpliwie na strukturę i stosunki społeczne w obrębie grupy rodzinnej. Uważa się, że

---

¹ M. Porot, *L'enfant et relations familiales*, Paris 1954, 1.

rodzina w europejskim kręgu kulturowym, „... jest to zbiorowość ludzi powiązanych ze sobą więzią małżeństwa, powinowactwa lub adopcji”².

Rodzinę można jednak traktować w pierwszym rzędzie jako grupę społeczną³. Jako grupa społeczna rodzina jest zaliczana do tzw. grupy pierwotnych⁴. Charakteryzuje je ściśły, wzajemny kontakt między członkami (z przewagą kontaktów bezpośrednich twarzą w twarz), bliskie więzi społeczno-emocjonalne i współdziałanie. W grupie rodzinnej ustala się także określony układ ról społecznych i sieć wzajemnych powiązań między poszczególnymi członkami. Skład rodziny oraz układ wzajemnych stosunków między jej poszczególnymi członkami tworzą określoną strukturę rodziny jako grupy społecznej⁵.

Rodzina jako środowisko wychowawcze ma również swoją specyfikę. M. Tyszkowa przez środowisko wychowawcze rozumie określoną część świata zewnętrznego, układ sytuacji, do którego dziecko przystosowuje się aktywnie, zgodnie ze swoimi potrzebami i możliwościami. Ten układ sytuacji jest na ogół splotem subukładów o charakterze skomplikowanym, względnie stałych, zorganizowanych lub przypadkowych, ale zawsze oddziałujących na dziecko tak, że konieczna jest odpowiedź dziecka w formie podjęcia pewnego działania⁶.

Środowisko wychowawcze ma dwa zasadnicze aspekty — osobowy i nieosobowy. Mówiąc o środowisku wychowawczym rodziny, interesują nas głównie jego osobowe aspekty, tj. występujące w nim układy stosunków międzyludzkich, z jakimi się dziecko zapoznaje i w jakie wchodzi oraz liczba, charakter (znak emocjonalny) i natężenie tych stosunków. Zarówno charakter wzajemnych stosunków między rodzicami, jak ich stosunek do dzieci oraz wyobrażenia i postawy wobec świata są w znacznej mierze uwarunkowane osobowością rodziców, a ich oddziaływanie na rozwój dzieci zależy od tego, jak je one spostrzegają i oceniają we własnych przeżyciach⁷.

W rodzinie istnieją różne systemy powiązań i oddziaływań (zob. rys. 1). Wytwarzają je poszczególni członkowie, z których każdy ma pewien wpływ na kształtowanie poziomu i treści powiązań oraz na rozwój osobowości i zachowanie się pozostałych osób⁸.

Rozległość i treść systemów powiązań zależy od liczby osób tworzących krąg rodzinny. Jakość ich i intensywność, jak również kierunek, wyznaczone są przez wiele czynników, wśród których dużą rolę odgrywają czynniki psychologiczne i społeczne. Osobowość jednego członka rodziny pozostaje w bliskich związkach z osobowością drugiego. Niezwykle doniosłe znaczenie dla wewnętrznej organizacji małżeństwa i rodziny oraz rozwoju wielu stron osobowości dzieci mają wzajemne stosunki między małżonkami. Postawy małżonków wobec siebie mają wpływ na postawy rodziców wobec dzieci⁹.

² Z. Tyszka, *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, Warszawa 1970, 10.

³ J. Rembowski, *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa 1986, 13.

⁴ Ch.H. Colley, *Social organization*, New York 1909, 23-24.

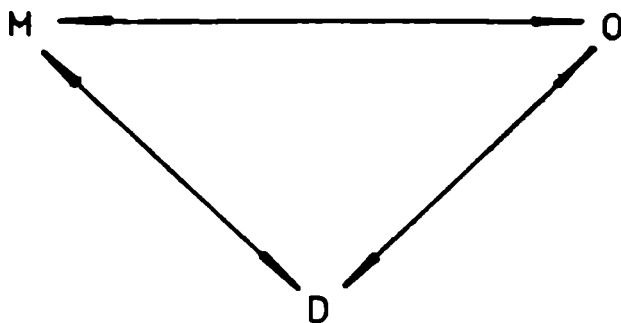
⁵ T. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1984, 20.

⁶ M. Tyszkowa, *Badania nad uspołecznieniem i osobowością dzieci jedynych i mających rodzeństwo*, w: *Rzeczywistość dziecka w rodzinie i poza rodziną*, red. M. Tyszkowa, Poznań 1985, 11.

⁷ Tamże, 10-12.

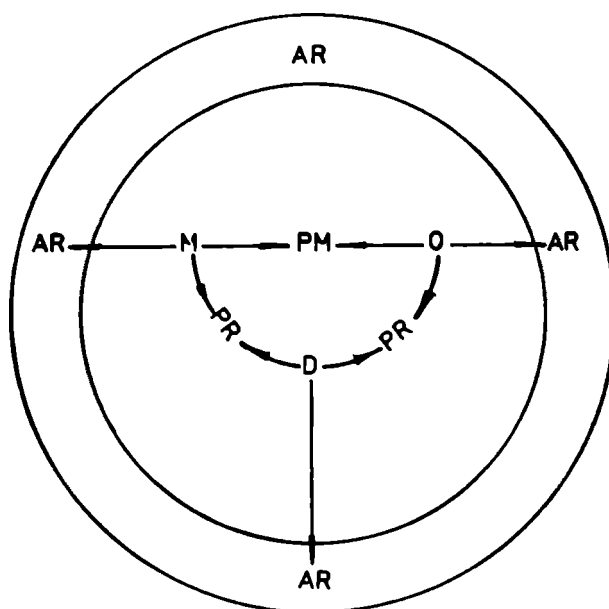
⁸ K. Schneewind — A. Beckmann, — A. Engfer, *Eltern und Kinder*, Stuttgart 1983, 25.

⁹ J. Rembowski, *Rodzina jako system powiązań*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa 1979, 132.

Rys. 1. Wewnątrzrodzinny system powiązań między matką (M), ojcem (O) i dzieckiem (D).

Układ wzajemnych stosunków, charakter więzi rodzinnej, wzajemne traktowanie siebie przez członków rodziny, ustosunkowanie się rodziców do siebie nawzajem, do dzieci oraz dzieci do rodziców, określa to co potocznie nazywa się atmosferą rodzinną (zob. rys. 2). Stanowi ona bezpośrednie środowisko życia psychicznego i rozwoju dzieci. W niej kształtują się podstawowe doświadczenia dziecka i rozwijają zręby jego osobowości, które pozarodzinne środowiska wychowawcze modyfikują, wypełniają lub przekształcają, ale z którymi muszą się liczyć.

- PM — postawy małżonków wobec siebie
- PR — postawy rodziców wobec dzieci
- AR — atmosfera rodzinna
- M — matka; O — ojciec; D — dziecko

Rys. 2. Wewnątrzrodzinny system powiązań kształtujący atmosferę rodzinną, (por. K. Schneewind, M. Beckmann, A. Engfer, 1983, s. 26).

W dalszej części rozprawy interesować nas będą przede wszystkim postawy rodziców wobec dzieci i ich wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka.

2. PSYCHOLOGICZNE ROZUMIENIE POSTAWY RODZICIELSKIEJ

Termin „postawa“ stosunkowo niedawno został wprowadzony do psychologii. Obecnie jest powszechnie stosowany w wielu dziedzinach nauki i życia. Pomimo powszechnego stosowania termin ten nie został jeszcze jednoznacznie zdefiniowany. Również psychologowie w różny sposób określają zakres i treść pojęcia „postawa“, gdyż faktem jest że w ciągu przeszło dziesięcioletniej obecności w literaturze terminu „postawa“ w psychologicznych określeniach występował on w tak wielu rozumieniach, że obecnie mamy już do czynienia z kilkudziesięcioma różnymi definicjami¹⁰. Psychologiczne koncepcje postawy pozostają pod wpływem socjologii i teorii osobowości. Socjologowie podkreślają pojęcie opinii będącej elementem postawy, a psychologowie dynamizmy dążeniowe, motywację itp.

Prawie wszyscy teoretycy kładą nacisk na to, że postawa to przede wszystkim dyspozycja do pewnego typu zachowania się, myślenia oraz odczuwania i — ogólnie biorąc — odbierania czegoś, co nazywa się przedmiotem postawy.

Postawa jest strukturą świadomościową, która motywuje ustosunkowanie się człowieka do rzeczywistości. Stosunek człowieka do otoczenia może realizować się na trzech płaszczyznach: intelektualnej, gdy wyeksponowana jest funkcja rozpoznania i intelektualnej oceny przedmiotu zainteresowania, emocjonalnej — gdy przedmiot jest wartościowany najczęściej poprzez wyzwalanie pozytywnych lub negatywnych uczuć oraz motywacyjno-dążeniowej — gdy stawia się pytanie o wpływ przedmiotu postawy na działanie ludzkie¹¹.

Jednakże te trzy płaszczyzny realizacji aktywności ludzkiej, w związku z określonym przedmiotem, nie mogą być traktowane oddzielnie, ponieważ postawa jest złożoną strukturą psychofizyczną, czyli wyuczoną, wyrażającą stosunek emocjonalny jednostki do jakiejś osoby, rzeczy, sytuacji, idei i stanowiącą jej gotowość do takiego czy innego zachowania się w stosunku do tej osoby, rzeczy, sytuacji, idei¹².

Komponenty postawy posiadają pewne charakterystyczne cechy, które pozwalają dodatkowo wyodrębnić pojęcie „postawy“ spośród innych terminów psychologicznych. Do cech tych należą: zakres, kierunek, siła, intensywność, centralność, trwałość, złożoność i zwartość oraz treść przedmiotowa. Niektórzy psychologowie mówią w związku z postawami o cesze ambiwalencji. Zdaniem M. Grzywak-Kaczyńskiej, postawy ambiwalentne zdarzają się jednak rzadko i najczęściej związane są z neurotyczną osobowością¹³.

Krótką charakterystykę cech postawy przedstawia się następująco:

1. — Zakres postawy określa ilość desygnatów przynależnych danej postawie. Można w związku z tym podać pewne uszeregowanie postaw o jednym desygnacie do postaw o n — elementowym zbiorze desygnatów. Możliwe jest również utworzenie klasyfikacji postaw biorąc pod uwagę ich ogólność. Powstanie wtedy szereg coraz to bardziej szczegółowych (o mniejszym zakresie) postaw, jak np. postawy moralne, polityczne, religijne¹⁴.

¹⁰ R. Holly, *Psychologiczna koncepcja postawy w teorii i w badaniach eksperymentalnych*, Przegląd Psychologiczny 19/1976/ 1,57.

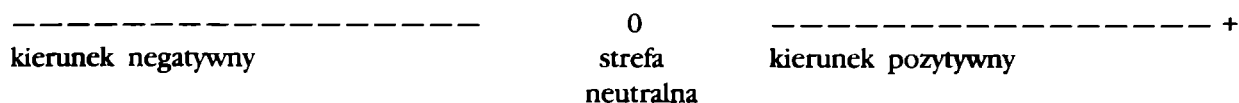
¹¹ W. Prężyńska, *Intensywność postaw religijnych a osobowość*, Lublin 1973, 21.

¹² M. Grzywak-Kaczyńska, *Psychologia dla każdego*, Warszawa 1975, 112.

¹³ Tamże, 113.

¹⁴ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977, 27.

2. — Kierunek postawy wskazuje na dyspozycję ukierunkowującą człowieka „od” lub „ku” jakiemuś przedmiotowi. W oparciu m.in. o słowie Rogersa: „... postawa to stosunkowo trwały stan gotowości szukający umotywowania czy to przyjaznego czy nieprzyjaznego w stosunku do jakiegoś przedmiotu”, Wł. Prężyła nazywa tę cechę postawy dwubiegunowością¹⁵. Odzwierciedla ona kontinuum, na którego jednym końcu są ludzie przychylni danemu przedmiotowi (+), a na drugim negatywnie odnoszący się do tegoż przedmiotu (—). Pośrodku zaś zajmują miejsce osoby o neutralnym stanowisku względem przedmiotu postawy, co wyjaśnione jest na poniższym schemacie:

3. — Intensywność lub siła postawy oznacza częstotliwość występowania charakterystycznych dla niej zachowań lub nawet tendencji do takich zachowań¹⁶. Mówi się więc o intensywności maksymalnej i minimalnej, która nie zawsze pokrywa się z dodatnio — ujemnym kierunkiem postawy.

4. — Centralność uwzględnia miejsce postawy w całym systemie układów zachowania się człowieka. Wiadomą jest bowiem rzeczą, że postawy nie funkcjonują w izolacji, lecz pozostają w wielorakich powiązaniach. Stwarza to teoretyczne podstawy do badania współzależności pomiędzy poszczególnymi rodzajami postaw. Jak w każdym systemie, tak i w wypadku układu postaw, pewne składniki są trwałe i spełniają zasadniczą rolę, a pozostałe schodzą na dalszy plan. Bardzo często postawy moralne, społeczne, religijne i polityczne posiadają dla jednostki znaczenie naczelne. Nazywamy je centralnymi ponieważ wtedy znajdują się one w centrum osobowościowych struktur człowieka¹⁷.

5. — Trwałość. Ten wymiar postawy jest ważny przede wszystkim ze względów praktycznych. W psychologii społecznej mówi się o względnej trwałości postaw w przeciwieństwie do chwilowych tylko nastawień czy zainteresowań. Jednak nie wynika z tego, że postawa odznacza się absolutną stabilnością, lecz że zmiana jej realizuje się w odpowiednich warunkach¹⁸. Względna stałość postaw ułatwia prognozowanie zachowania się człowieka oraz umożliwia badania nad charakterem postaw w różnych etapach rozwojowych. Pozwala to również różnicować jednostki na tle grupy bądź społeczności.

6. — Złożoność. Elementy postawy są podobne do siebie pod jakimś względem i tworzą pewne syndromy. Te z kolei łączą się w większe całości lub też niektóre elementy jednego syndromu wchodzi w skład drugiego zespołu. Na tej zasadzie, tj. łączenia się całych postaw lub tylko poszczególnych jej komponent w nowy syndrom, opiera się możliwość stosowania rachunku korelacyjnego w badaniu postaw.

Cechą złożoności postawy odnosi się także do analizy poszczególnych komponent w aspekcie ich zawartości treściowej. U pewnych osób jakiś komponent może

¹⁵ W. Prężyła, dz. cyt., 23.

¹⁶ R. Holly, art. cyt., 65.

¹⁷ Por. W. Prężyła, *Motywacyjne korelaty centralności przedmiotu postawy religijnej*, Lublin 1977, 14-19.

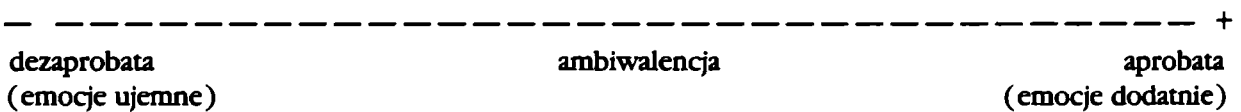
¹⁸ Por. S. Mika, *Wstęp do psychologii społecznej*, Warszawa 1975, 86-139.

być w stadium zaniku lub przeciwnie — być bardzo wyeksponowany¹⁹. Istnieje też możliwość, że u dwóch osób jest obecny ten sam komponent, ale o zupełnie innym bogactwie treściowym²⁰.

7. — Zwartość jest stopniem zgodności pomiędzy trzema elementami postawy. Rozważając zwartość postawy należy uwzględnić, które składniki posiadają kierunek ujemny, a które dodatni, podać charakterystykę ich intensywności oraz określić ich złożoność. W oparciu o badania eksperymentalne przyjmuje się, że istnieje wprost proporcjonalna zależność między intensywnością postawy a jej zwartością.

Cechy złożoności i zwartości przysługują postawie pojmowanej jako struktura ukryta. W takim rozumieniu postawa względem przedmiotu jest to czynnik hipotetyczny (zmienna utajona, dyspozycja), przejawiająca się w zachowaniach różnorodnych, ale posiadających pewną wspólną cechę, mianowicie określony (pozytywny lub negatywny) stosunek do danego przedmiotu²¹. Ponieważ postawa posiada ostateczną podstawę w psychofizycznej jedności człowieka, dlatego warunkuje względnie jednakowy schemat zachowania się w analogicznych sytuacjach²².

8. — Ambiwalencja polega na niezgodności ocen i emocji zawartych w postawie. Zachodzi ona wtedy, gdy jakiś element rzeczywistości, do którego odnosi się człowiek, staje się na tyle atrakcyjny, że stanowi przedmiot pożądania, chociaż jednocześnie wzbudza lęk. M. Marody ujmuje tę cechę postawy w zwrocie „Cenię go, ale nie lubię”²³. Sytuacja ta prowadzi do powstania konfliktu dążeńiounikowego. Ambiwalentne postawy mają tendencję do represji słabszych znaczeń²⁴. Komponent afektywny w postawie nie daje się uporządkować w sposób jednoznaczny jako posiadający charakter dezaprobaty (emocje ujemne) lub aprobaty przedmiotu (emocje dodatnie) ale również pozostawia miejsce na ambiwalentność, co przedstawia poniższy schemat:

9. — Przedmiot postawy. Najważniejszą charakterystyką postawy jest jej treść przedmiotowa, czyli to do czego kieruje się działanie, myślenie i odczuwanie człowieka.

K. Obuchowski termin „postawa” nazywa pojęciem mianowanym to jest takim, którego użycie z konieczności wskazuje na jakąś grupę przedmiotów, których dotyczy²⁵.

Przedmiotem postawy może być wszystko, co istnieje dla ludzi i ma lub miało (rozpatrując historycznie) jakieś znaczenie ze względu na zaspokojenie ich potrzeb

¹⁹ Por. S. Gerstmann, *Postawy jako kompleksy wyznaczników zachowania się człowieka*, *Przełęcz Psychologiczny* 12/1966/1, 37-39.

²⁰ Por. T. Mądrzycki, dz. cyt., 28.

²¹ K. Obuchowski, *Autonomia jednostki a osobowość* w: *Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości*, red. J. Reykowski, O.W. Owczynnikowa, K. Obuchowski, Warszawa 1977, 66.

²² W. Prężyna, *Intensywność postaw religijnych*, 30-31.

²³ M. Marody, *Sens teoretyczny a sens epiryczny pojęcia postawy*, Warszawa 1976, 18.

²⁴ Por. S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, 40.

²⁵ K. Obuchowski, dz. cyt., 88.

i dlatego przedstawia dla nich określoną wartość pozytywną²⁶. Przedmiotem postawy mogą więc być: osoby, grupy społeczne, instytucje, czynności społeczne, normy, przedmioty, procesy, fakty, problemy, teorie, religia itp.²⁷.

Na podstawie powyższych stwierdzeń, można próbować określić postawę rodzicielską (ojcowską i matczyną) jako tendencję rodziców (osobno ojca, osobno matki) do charakterystycznych zachowań w stosunku do własnych dzieci. Postawa rodzicielska — jak każda inna postawa zawiera trzy składniki: myślowy, uczuciowy i motywacyjno-dążeniowy, przy czym najbardziej dlań charakterystycznym jest składnik uczuciowy²⁸. Większość badaczy postaw przyjmuje czynnik emocjonalny lub jego odpowiednik oceniający jako podstawę do rozumienia i ewentualnego pomiaru postawy²⁹. Posiadanie uczuć pozytywnych lub negatywnych, „bycia za” lub „przeciw czemuś” uważa się za czynnik charakterystyczny dla postaw i pozwalający odróżnić je od opinii. Postawa rodzicielska nie jest więc tylko mniemaniem o dziecku, że jest takie czy inne, zawiera ona ładunek uczuciowy, który wyznacza działanie w stosunku do dziecka.

Postawa rodzicielska jest więc nabytą strukturą poznawczo-dążeniowo-afektywną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka. Ta tendencja do reagowania w określony sposób w stosunku do dziecka musi być w pewnym stopniu utrwalona, aby zyskać miano postawy rodzicielskiej. Nie chodzi tu o krótkotrwałe nastawienie czy przejściowe stany psychiczne ale o stałą w pewnym okresie czasu komponentę emocjonalną, która dominuje w sposobie odnoszenia się do dziecka i w sposobie myślenia o nim³⁰.

Postawy, szczególnie rodzicielskie, są zazwyczaj plastyczne i podlegają zmianom w miarę jak zmienia się ich przedmiot, tj. dziecko, przechodzące przez różne fazy rozwoju. Inne postawy trzeba przyjąć wobec niemowlęcia, inne wobec siedmiolatka — pierwszoklasisty. Przede wszystkim podlega zmianie stopień i jakość dawanej dziecku swobody oraz stopień i jakość form dozoru, odpowiednio do fazy w jakiej znajduje się dziecko. W miarę dorastania maleje także konieczność bliskiego kontaktu fizycznego, a wzrastają i rozbudzają się kontakt i więź psychiczna z rodzicami. Propozycje i formy kontaktu fizycznego i psychicznego między rodzicami a dzieckiem zmieniają się zazwyczaj samorzutnie i kształtują się w zależności od fazy rozwoju dziecka. Jeśli jednak rodzice wraz z rozwojem dziecka nie przyjmują postaw właściwych dla danego okresu rozwoju, prowadzi to do sytuacji konfliktowych, które powodują zaburzenia w zachowaniu dziecka, a przy dłuższym trwaniu, deformacje w rozwoju jego osobowości. Ponadto, gdy pewne postawy rodzicielskie zanadto się utrwalają i skostnieją, nie podlegając zmianom wraz z rozwojem dziecka, wówczas są one mało podatne na oddziaływanie i coraz bardziej odporne przy próbach ich przekształcania³¹.

²⁶ T. Mądrzycki, dz. cyt., 23.

²⁷ J. Makselon, *Struktura wartości a postawa wobec śmierci*, Lublin 1983, 18-23.

²⁸ J. Rembowski, *Z problematyki postaw rodzicielskich*, Psychologia Wychowawcza 13/1970/ 3, 313.

²⁹ M.J. Rosenberg — C.J. Hovland, *Attitude organization and change*, New Haven 1960, 5.

³⁰ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973, 33.

³¹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, w: Rodzina i dziecko, dz. cyt., 170.

3. TYPOLOGIA POSTAW RODZICIELSKICH

Wzrastające zainteresowanie wpływem zachowania się rodziców na osobowość dzieci prowadziło do ujmowania poszczególnych zmiennych w ogólniejszy i nadrzędne kategorie. Próby takie zauważamy u M. Kenworthy (1926), która wprowadziła pojęcie „odrzućenie“ i dobrze wyjaśniła znaczenie terminu „nadmierna opieka“ rozumiejąc je jako dwa typy postaw rodzicielskich. Zagadnienie postaw nadmiernej opieki ze strony matki rozwinął D. Levy (1929) uważając, że jest ona zjawiskiem powszechnym i dominującym w zachowaniu matki. Kilka lat później M. Figge (1931) podzielił postawy matek na trzy typy: postawa nadmiernej opieki, postawa odrzucenia i postawa neutralna³².

W miarę wzrostu wiedzy empirycznej o zachowaniu się rodziców wobec dzieci pojawiła się próba uporządkowania poszczególnych typów postaw rodzicielskich. Spośród pierwszych prób typologii postaw rodzicielskich na uwagę zasługuje typologia zaprezentowana przez amerykańskiego psychiatrę L. Kanner, który wyodrębnił cztery typy postaw rodzicielskich: akceptacja i miłość, jawne odrzucenie, nadmierne wymaganie (perfekcjonizm) oraz nadmierna opieka³³. Kannerowska typologia postaw rodzicielskich ma charakter teoretyczny, powstała przede wszystkim pod wpływem psychoanalitycznych studiów nad stosunkami rodzinnymi.

W wyniku dalszych interesujących badań stosunków rodzinnych i zachowania się rodziców powstały nowe opracowania typologii postaw rodzicielskich. Na uwagę zasługuje typologia A. Roe³⁴, W.C. Beckera³⁵ i E. Schaefera³⁶.

Typologia postaw rodzicielskich opracowana przez A. Roe opiera się na danych uzyskanych z analiz klinicznych i ze względu na główny nurt zainteresowań autor- skich była stosowana w badaniach dotyczących wyboru zawodu przez młodzież³⁷. Zawiera ona jednaście pojęć określających stosunek rodziców do dzieci, a za pomocą graficznego ich rozmieszczenia w schemacie wskazano na kierunki powiązań między nimi. Schemat ten przedstawiano na rys. 3. w układzie jednak nieco odwróconym w stosunku do jego wersji pierwotnej: „koncentracja“ na górze, jak to podała autorka — ale „ciepło“ na prawo, a „chłód“ na lewo — jak to zaproponował Schaefer — dla łatwiejszego porównania z następnymi rysunkami przedstawiającymi różne typologie.

Podstawowymi pojęciami w zachowaniu rodzicielskim są tu „chłód“ i „ciepło“ Pojęciami tymi posługujemy się w codziennym życiu, określając ludzi jako psychicznie ciepłych lub zimnych. Określenia te zostały wprowadzone także do terminologii związanej z badaniami zachowania rodziców.

W modelu A. Roe z postawą ciepła łączy się akceptacja, która może występo-

³² Cyt. za J. Rembowski, art. cyt., 320.

³³ L. Kanner, *Child Psychiatry*, Springfield 1935, 131.

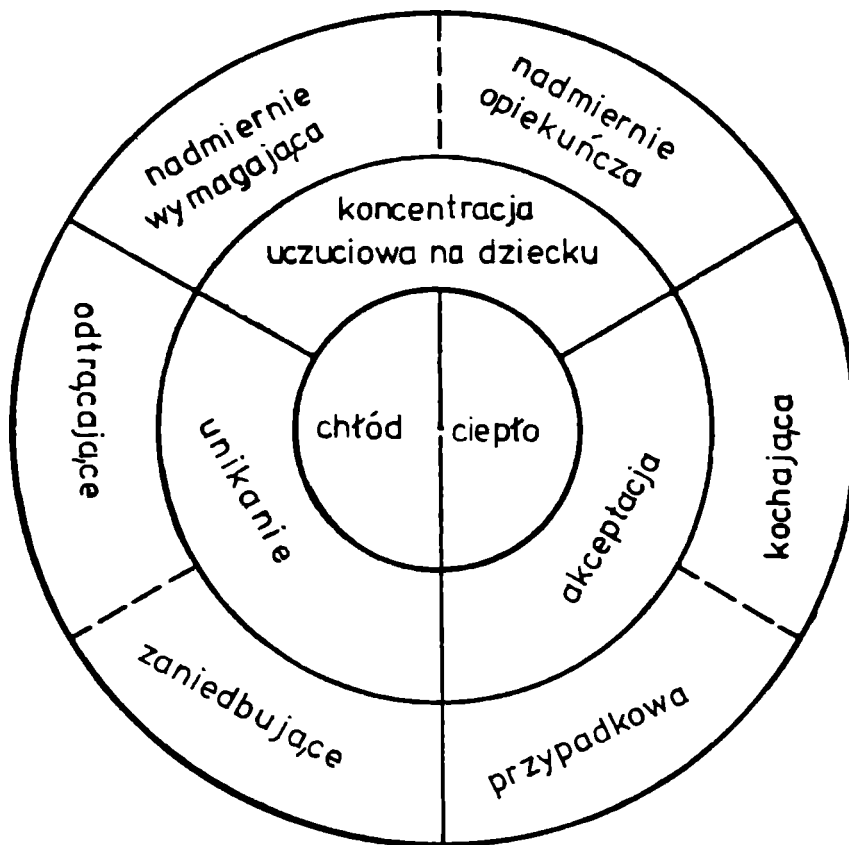
³⁴ A. Roe, *Early determinants of vocational choice*, *Journal of Counseling Psychology* 21/1957/ 4, 212-217.

³⁵ C. Becker, *The relationship of factors in parental ratings of self and each other to the behavior of kinder garden children as rated by mothers, fathers, and teachers*, *Journal of Consulting Psychology* 24/1969/ 6, 507-527.

³⁶ E.S. Schaefer, *A circumplex model form maternal behavior*, *Journal of Abnormal and Social psychology* 54/1959/ 2, 226-253.

³⁷ A. Roe, dz. cyt., 212.

Rys. 3. Postawy rodzicielskie według A. Roe (1957) por. E.S. Schaefer (1962, s. 14)

wać w dwóch odmianach, mianowicie jako miłość, jako pełne, okazywane przez rodziców zaangażowanie emocjonalne, bądź jako uczucie wyrażane tylko sporadycznie, przypadkowo. Pierwsze z nich autorka określa jako akceptację kochającą, drugie jako akceptację przypadkową. Z postawą chłodu łączy się unikanie kontaktu z dzieckiem czy to sprowadzające się do zaniedbywania, czy też polegające na odtrąceniu, a więc unikanie zaniedbujące czy unikanie odtrącające. Zarówno z postawą chłodu, jak i z postawą ciepła wiąże się uczuciowa koncentracja na dziecku. Jeśli jest to koncentracja nadmierna, przy postawie ciepła znajduje ona wyraz w zachowaniu nadmiernie chroniącym — stąd nazwa: koncentracja nadmiernie chroniąca. Natomiast przy postawie chłodu nadmierna koncentracja przejawia się w postaci zachowania nadmiernie wymagającego. W rezultacie otrzymuje się zatem sześć głównych typów zachowania rodziców będących wyrazem ich stosunku emocjonalnego do dziecka. Są to postawy: „akceptacji przypadkowej” (o charakterze dorywczym), „akceptacji kochającej”, „koncentracji nadmiernie opiekuńczej”, „koncentracji nadmiernie wymagającej”, „unikania odtrącającego” i „unikania zaniedbującego”. Porządek kulisty omawianego modelu jest uzasadniony, ponieważ unaocznia on fakt, iż sąsiadują z sobą typy postaw najbardziej zbliżone do siebie³⁸.

Ta interesująca typologia zawiera jednak zbyt mało odmian pożądanych zachowań rodziców. Przypuszczalnie mamy tu tylko jeden typ takich zachowań, a jest nim akceptacja kochająca, związana z ciepłem uczuciowym. Być może, że kliniczny materiał, na którym opiera się A. Roe, dostarczył do analizy danych w postaci

³⁸ Tamże, 212-217.

głównie zachowań niepożądanych, co odwróciło uwagę autorki od zachowań pożądanых wychowawczo³⁹.

Do rozwoju problematyki typologii postaw rodzicielskich znaczny wkład wniosły studia W.C. Beckera. Wspólnie ze swoimi współpracownikami badał 71 rodzin, osobno matki i ojców, metodą wywiadu oraz specjalnie skonstruowaną 7-stopniową skalą. Uzyskane rezultaty badawcze poddawał analizie czynnikowej, otrzymując następujące wymiary: I — „uczucie — wrogość”; II — „swoboda — ograniczenie”; III — „lękowe wychowanie — właściwe, spokojne wychowanie”; IV — „niespokojne — spokojne traktowanie zachowań związanych z płcią dziecka”; V — „wysokie — niskie karanie fizyczne” W.C. Becker uważał, że owych pięć czynników jest wspólnych zarówno dla zachowań matek, jak i ojców oraz twierdził, że czynnik IV i V są „niedoskonałym odbiciem pierwszych trzech” Zwrócił uwagę także na brak korelacji między czynnikiem II i V co świadczy, zdaniem autora, o braku współzależności między rodzicielskim karaniem a ograniczeniem swobody. Rodzice o postawie ograniczającej nie muszą być jednocześnie karzącymi i odwrotnie. Niewłaściwe postawy wobec dziecka mogą przejawiać się na dwóch drogach: przez ciągłe stosowanie kar fizycznych (czynnik V) lub przez prezentowanie dziecku wielu wymagań (czynnik II). W toku analiz interkorelacyjnych W.C. Becker zauważył, że uzyskane czynniki nie są niezależne: czynnik I, III i V są powiązane ze sobą jak też czynnik II z IV-tym. Tak więc kochający, uczuciowi rodzice mają tendencje do spontanicznego, spokojnego pozbawionego kar fizycznych traktowania swych dzieci, w przeciwieństwie do rodziców wrogich, którzy zachowują się niespokojnie, lękowo i opierają dyscyplinę na częstym stosowaniu kar fizycznych. Zdaniem Beckera tych pięć wyodrębnionych wymiarów może być zredukowanych do dwóch super wymiarów: I — „ciepło — wrogość”; II — „swoboda — ograniczenie”⁴⁰.

Największy wkład do rozwoju modeli postaw rodzicielskich wniósł E.S. Schaefer, którego koncepcje w tym zakresie są najbardziej wszechstronnie opracowane⁴¹. Systematyczne studia nad powyższym problemem rozpoczął w 1957 roku, koncentrując się na uporządkowanej analizie miar postaw rodziców. Stawiał sobie za cel zbudowanie treściowo bogatej siatki zachowania się rodziców wobec swoich dzieci. Budował głównie modele okrężne, w których poszczególne czynniki są ułożone w porządku okrężnym i zamykającym się⁴². (zob. rys. 4).

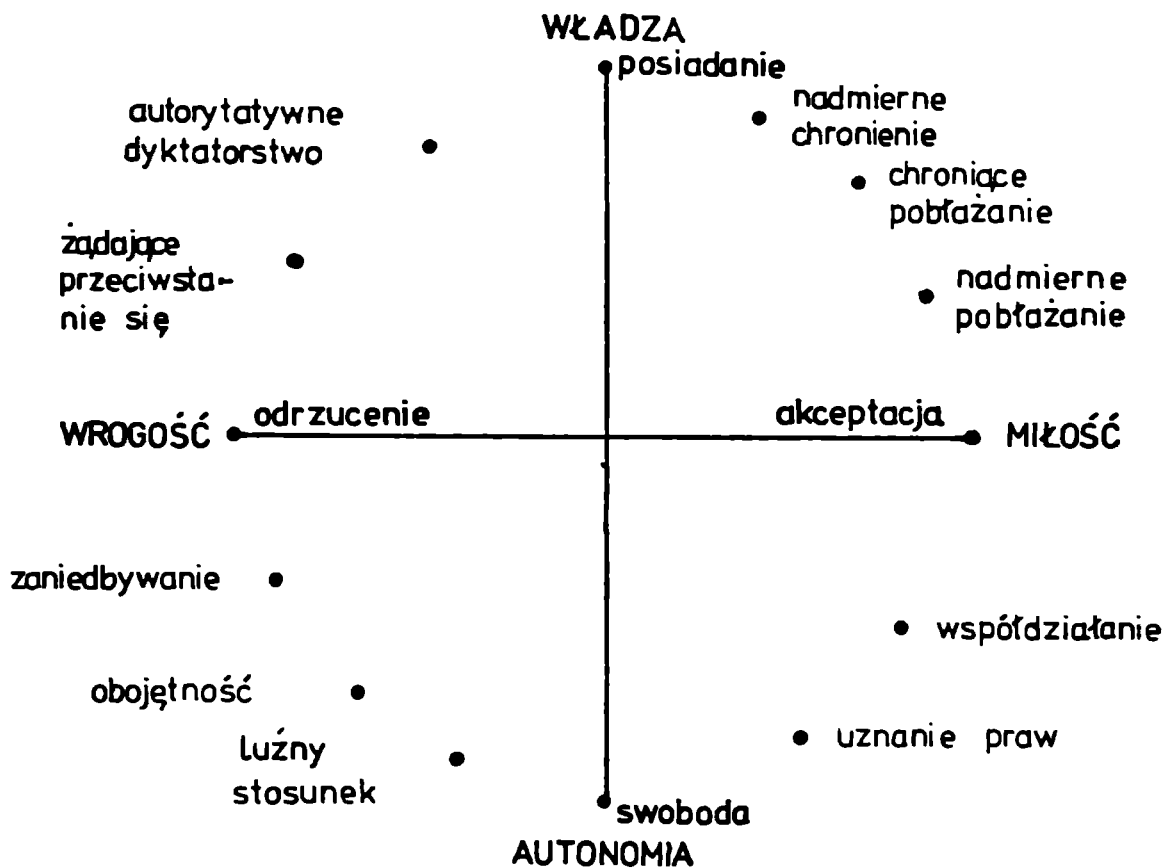
Dla lepszej porównywalności z innymi modelami dokonano tu pewnej zmiany w układzie elementów tego modelu — mianowicie władza usytuowana została na górze, a autonomia — na dole. Mimo, że punktem wyjścia pracy Schaefera były uogólnienia własnego materiału empirycznego, przy tworzeniu typologii uwzględnił on również wyniki analizy przeprowadzonej przez innych autorów i dokonał systematyzacji proponowanych przez nich pojęć. Poszczególne postawy rodzicielskie przedstawił jako zbliżające lub oddalające się od uznanych za podstawowe

³⁹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, 171.

⁴⁰ C. Becker, dz. cyt., 507-527.

⁴¹ Zob. J. Rembowski, *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*, Warszawa 1972, 62-64; H. Kojima, *Inter — battery factors analysis of parents and children's reports of parental behavior*, Japanese Psychological Research 1975/ 1, 33-48; M. Ziemska, dz. cyt., 171-174.

⁴² E.S. Schaefer, *Children's reports of parental behavior an inventory*, Child Development 36/1965/ 2, 413-422.

Rys. 4. Hipotetyczny kolisty model zachowania macierzyńskiego według E. Schaefera (1959, s. 226)

wymiarów: „autonomia — władza” i „miłość — wrogość”. Postawy na obwodzie koła uporządkowano w ten sposób, że jako sąsiadujące z sobą umieszczono postawy najbardziej do siebie zbliżone. Bieguny wymiaru „władza — autonomia” są według E.S. Schaefera zbieżne z postawami posiadania i swobody, a bieguny wymiaru „miłość — wrogość” — z postawami akceptacji i odrzucenia. Postawy, znajdujące się na obwodzie koła między krańcami wymiarów „autonomia” i „miłość” to postawa swobody, postawa demokratyczna (uznanie praw dziecka), postawa współdziałania i postawa akceptacji. Biegunom wymiarów „miłość” i „władza” odpowiadają postawy: akceptacji, nadmiernego pobłażania, chroniącego pobłażania, nadmiernego chronienia i posiadania. W sektorze między „władzą” i „wrogością” autor umieścił kolejno postawy: posiadania, autorytarnego dyktatorstwa, żądającego przeciwstawienia się i odrzucenia. Między „wrogością” i „autonomią” znajdują się postawy: odrzucenia, zaniechania, obojętności czy luźnego stosunku, aż do pozostawienia dziecku swobody. Obok opisanych podstawowych wymiarów wprowadzających ramy pojęciowe dla uporządkowania głównych postaw rodzicielskich, także każda z par biegunowo przeciwstawnych postaw, według założenia autora, stanowi wymiar pozwalający określić postawy macierzyńskie, a więc np. uznanie praw dziecka (postawa demokratyczna) i przeciwstawienia jej autorytatywne dyktatorstwo czy też nadmierne pobłażanie i zaniechanie. Typologia zawiera czternaście postaw ujętych w siedem przeciwstawnych par⁴³.

⁴³ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, 172.

W oparciu o metodę CR — PBJ E.S. Schaefera badania przeprowadził japoński psycholog H. Kojima. Na podstawie analiz przeprowadzonych w 303 rodzinach (badane były matki, ojcowie i ich dzieci), uzyskał następujące wymiary rodzicielskiego zachowania: I — „psychologiczna kontrola”; II — „akceptacja — odrzucenie”; III — „swobodna kontrola”⁴⁴.

Analiza literatury psychologicznej wskazuje, że największe zainteresowanie wśród badaczy wywołują typologie czynnikowe, w szczególności opracowania A. Roe, M. Siegelmana, i E.S. Schaefera. Podkreśla się ich obiektywność, ekonomiczność oraz wysoką przydatność, również z uwagi na opracowane metody pomiaru postaw rodzicielskich. Badacze wskazują na to, że o obiektywności uzyskanych wymiarów oddziaływania rodzicielskiego świadczy ich podobieństwo z innymi wymiarami uzyskanymi w niezależnych badaniach, z zastosowaniem analizy czynnikowej⁴⁵.

Próby częściowego wykorzystania typologii schaeferowskiej obserwujemy także w psychologii polskiej⁴⁶.

Typologia M. Ziemskiej wyrosła wprawdzie również z doświadczeń klinicznych, lecz uwzględnia szerszy wachlarz postaw rodzicielskich pożądaných z rozwojowego i wychowawczego punktu widzenia. Opierając się na istniejących modelach typologii postaw rodzicielskich prowadzono badania sprawdzające wartość i przydatność tych typologii w pracy klinicznej. Ustalono rodzaje wpływu wywieranego przez poszczególne wyróżnione typy postaw na kształtowanie się osobowości dziecka. Podjęte prace doprowadziły do zbudowania typologii rozróżniającej właściwe, prawidłowe postawy rodzicielskie i postawy niewłaściwe, nieprawidłowe⁴⁷.

Prace nad konstruowaniem typologii obejmującej główne typy postaw rodzicielskich prowadzone były w dwóch kierunkach: teoretycznym, zmierzającym do ustalenia podstawowych wymiarów, które stanowiły główną podstawę konstrukcji modelu i empirycznym, pozwalającym na wyróżnienie syndromów postaw rodzicielskich, czyli zespołów związanych z sobą postaw cząstkowych.

Przy poszukiwaniu podstawowych wymiarów szukano takich kontynuów, których oba krańce charakteryzowałyby niepożądane wychowawczo zachowania rodziców wobec dziecka, a środek reprezentowałby optimum ich zachowań. Jako podstawowe wymiary wybrano: 1/ nadmierny dystans uczuciowy i nadmierną koncentrację na dziecku oraz w centrum zawartego między nimi kontynuuum znajdujący się zrównoważony stosunek emocjonalny wobec dziecka, 2/ dominację i uległość wobec dziecka jako krańce pewnego kontynuuum, a w jego środku autonomię pojmowaną jako niezależność wewnętrzną matki czy ojca pozwalającą na swobodne kierowanie dzieckiem⁴⁸.

M. Ziemska przedstawiła wzajemne powiązania zarówno właściwych, jak i niewłaściwych postaw rodzicielskich w postaci kwadratu opisanego na kole (zob. rys. 5).

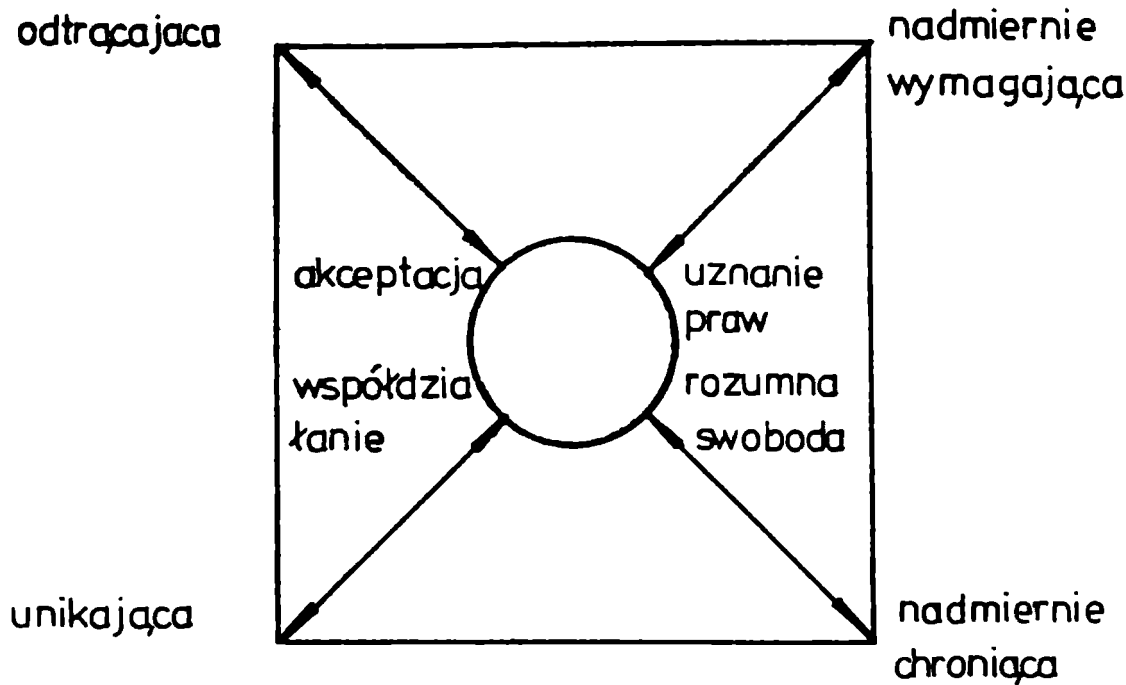
⁴⁴ H. Kojima, dz. cyt. 33-48.

⁴⁵ Zob. M. Płopa, *Czynnikowe typologie postaw rodzicielskich*, Psychologia Wychowawcza, 26/1983/ 4, 412-419.

⁴⁶ Zob. J. Rembowski, *Stosunki między dziećmi i rodzicami w rodzinach marynarskich*, Psychologia Wychowawcza 15/1972/ 1, 50-53; M. Ziemska, dz. cyt., 50-69.

⁴⁷ M. Ziemska, dz. cyt., 50-65.

⁴⁸ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, 179.

Rys. 5. Model typologii postaw rodzicielskich właściwych i niewłaściwych (M. Ziemska, 1979. s. 182).

Na obwodzie koła oznaczono główne typy właściwych postaw rodzicielskich, a więc: dawanie dziecku swobody, uznanie jego praw, akceptacja dziecka jako rozwijającej się osobowości i współdziałanie z nim. Przy wierzchołkach kwadratu podano główne typy niewłaściwych postaw, takich jak: nadmierne ochranianie dziecka, nadmierne wymaganie od dziecka, jego odrzucenie, unikanie kontaktu z nim (lub stwarzanie pozorów kontaktu).

Główne typy postaw właściwych znalazły się na obwodzie koła, gdyż postawy te nie tylko nie wykluczają się wzajemnie, ale zwykle współwystępują u danej osoby i harmonijnie współistnieją. Kto akceptuje swoje dziecko, ten współdziała z nim i darzy je zaufaniem i swobodą oraz uznaje jego prawa i miejsce w rodzinie bez przeceniania czy niedoceniania jego roli. Poszczególne z tych postaw mogą jedynie występować w niejednakowym nasileniu u różnych osób.

Przy wyróżnianiu postaw właściwych, uznanych za odrębne typy podstawowe, pomogła także analiza podstawowych typów niewłaściwych postaw rodzicielskich, które jako „nieprawidłowe”, „zakłócające” wzajemne stosunki między rodzicami i dziećmi narzucają się obserwatorowi z większą siłą jako obiekty analizy. Jak odczytujemy z podanego modelu, każdej z wyróżnionych postaw prawidłowych odpowiada przeciwna jej postawa nieprawidłowa, a więc: akceptacji — odrzucenie; współdziałaniu — unikanie; rozumnej swobodzie — nadmierne ochranianie; uznanie praw — zbytne wymaganie, zmuszanie, korygowanie. Widzimy, że poszczególne postawy właściwe i niewłaściwe tworzą przeciwstawne pary, co ma znaczenie przy próbach oddziaływania na postawy rodzicielskie⁴⁹.

⁴⁹ Tamże, 182.

Reasumując, należy stwierdzić, że opisane wyżej typologie z uwagi na swoją rzetelność, obiektywność, a także opracowane narzędzia badawcze są bardzo przydatne w psychologicznych badaniach relacji: rodzice — dziecko. Różnice między wymiarami poszczególnych typologii mogą być zaledwie różnicami w nazwach identycznych czynników, a podobieństwo modeli niezależnie rozwijanych przez różnych badaczy uprawdopodobnia tezę, że struktura postaw wyodrębnionych przez nich jest odbiciem rzeczywistych zachowań rodzicielskich, istotnie warunkujących kształtowanie się osobowości dziecka.

4. POSTAWY RODZIELSKIE A OSOBOWOŚĆ DZIECKA

Na kształtowanie się osobowości dziecka pierwszy i podstawowy wpływ wywiera rodzina, a przede wszystkim rodzice⁵⁰. Wpływ ten trwa przez wiele lat, gdyż — mimo przeobrażeń w samej rodzinie w miarę przechodzenia przez różne fazy rozwoju. — jest ona dla dziecka stałym środowiskiem wychowawczym. Psychospołeczny wpływ rodziców na potomstwo ma rozległy zasięg i oddziałuje m.in.: na rozwój funkcji poznawczych dziecka, a później na jego osiągnięcia szkolne; na ustalenie się jego równowagi uczuciowej i dojrzałości społecznej; na formowanie się obrazu samego siebie oraz na stosunek do siebie i stosunek do grupy rówieśniczej.

W pierwszych latach życia dziecka, gdy kształtują się zręby jego osobowości, dom rodzinny jest dla niego reprezentacją świata i otwiera mu wejście na szerszy świat zewnętrzny, dostarczając informacji i kategorii umożliwiających poznawanie świata i porządkowanie wiedzy o nim oraz kategorii, skal wartości i oceny zjawisk. Dziecko w rodzinie przygotowuje się do samodzielnego życia w społeczeństwie, które podejmie jako człowiek dorosły. Równocześnie rodzina przekazuje dziecku wartości, normy, wzory zachowań i obyczaje kulturowe społeczeństwa do którego przynależy. Rodzina przekazuje również dziecku wartości religijne⁵¹.

Wpływ środowiska rodzinnego na rozwój i kształtowanie się osobowości dziecka przebiega dwoma torami: jako świadoma praca wychowawcza oraz jako oddziaływanie niezamierzone. Jest to oddziaływanie poprzez tok czynności i zdarzeń zachodzących w rodzinie, poprzez sposób ustosunkowania się dorosłych do tych zdarzeń i czynności oraz postępowanie dorosłych członków rodziny czy ewentualnie rodzeństwa, a szczególnie przez sposób wzajemnego odnoszenia się członków rodziny do siebie i ich stosunek do dziecka⁵².

Badania empiryczne próbujące uchwycić wpływ środowiska rodzinnego na kształtowanie się i rozwój osobowości dziecka mają niedługą historię. Wśród pier-

⁵⁰ Por. tamże, 155; W. Seitz, *Auswirkung des Erziehungsstils auf Persönlichkeitsmerkmale des Erzeugenen*, w: *Erziehungsstilforschung. Theorien, Methoden und Anwendung der Psychologie elterlichen Erziehungsverhaltens*, red. K. Schneewind, T. Herrmann, Bern 1980; K. Schneewind — A. Beckmann — A. Engfer, dz. cyt. 28; U. Hentschel — U. Hicel — A. Wigand, *Einführung: Familie als primäre Kleingruppe*, w: *Persönlichkeitsmerkmale und Familienstruktur*, red. U. Hentschel, A. Wigand, München 1984, 13.

⁵¹ Zob. J. Wilk, *Wpływ rodziców na religijność dziecka do 6 lat* (psychologiczny aspekt problemu), *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 22/1975/ 6, 55; J. Król, *Obraz ojca w kształtowaniu się pojęcia Boga u dzieci*, *Homo Dei* 49/1980/ 2, 116-121.

⁵² M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, 156.

wszych badaczy, prace ich pochodzą z lat 1925-1927 i następnych, na uwagę zasługują M. Taegre i J. Anderson, którzy doszli do przekonania, że wszelkie wypaczenia w zachowaniu się dzieci można przypisać wpływom stosunków domowych. Podkreślają oni przy tym fakt, że dom rodzinny stanowi świat, w którym dziecko na długo przed osiągnięciem wieku szkolnego styka się z różnymi trudnymi sytuacjami i rozwija w kierunku sprostania wymaganiom życia⁵³.

Żywy rozwój badań empirycznych nad wpływem środowiska rodzinnego na kształtowanie się osobowości dziecka nastąpił po II wojnie światowej. Rezultaty różnorodnych badań wykazały, że wpływ rodziców na dziecko, ich obecność lub brak, ich sposób postępowania, a szczególnie stosunek emocjonalny, a więc „temperatura uczuć“, sposób ich okazywania, ich rodzaj, czyli „jakość“ — sięga bardzo głęboko. Najnowsze badania wykazują, że zachodzi tu również wpływ o kierunku przeciwnym — oddziaływanie dzieci na rodziców⁵⁴.

Przedmiotem przeprowadzonych badań są różne aspekty wpływu rodziców na dzieci, a więc między innymi wpływ obecności obojga rodziców i ich oddziaływanie jako wzorów osobowości. Większość badań dotyczyła jednak wpływu matki na kształtowanie się osobowości dziecka⁵⁵. Publikowane wyniki zgodnie podkreślają, że pozytywna postawa matki do dziecka, akceptacja dziecka, ciepły stosunek do niego i podtrzymanie psychiczne w formie dodawania mu otuchy czy zachęty oddziałują dodatnio na jego rozwój emocjonalny, społeczny i umysłowy. Natomiast nadmierne organiczenie, postawa rygorystyczna oraz tendencja do stosowania kar, przy równoczesnym braku akceptacji i okazywania ciepła uczuciowego, na ogół wywierają ujemny wpływ na kształtowanie się u dziecka obrazu samego siebie, na jego rozwój emocjonalny i społeczny⁵⁶.

Współcześnie mówi się coraz częściej o wpływie postawy ojca na kształtowanie się osobowości dziecka. Do lat 70-tych osobą ojca zajmowano się niewiele. Był on postacią zdecydowanie drugoplanową. W ostatnim dwudziestolecu literatura psychologiczna wzbogaciła się o wiele publikacji świadczących o znacznym wzroście zainteresowania osobą ojca oraz wpływom, jaki on wywiera na kształtowanie się osobowości dziecka⁵⁷. Interesujące badania przeprowadzili H. Becker oraz R. Krug, którzy stwierdzili, że postawy uczuciowe ojców mają wpływ na poziom sta-

⁵³ E. Shoben, *The assessment of parental attitudes in relation to child adjustment*, Genetic Psychology Monographs 2/1949/, 101.

⁵⁴ Por. U. Henschel — U. Hickel, *Eine Untersuchung mit sozialpsychologischer und diagnostischer Fragestellung zu Selbstbild, Interpersoneller Wahrnehmung und Kommunikation in der Familie*, w: *Persönlichkeitsmerkmale und Familienstruktur*, 71-122.

⁵⁵ Por. E.S. Schaefer, *Concerning conceptual models form maternal behavior and for child behavior*, w: *Parental attitudes and child behavior*, red. J.G. Glidewell, Springfield 1961, 124-146; G. F. Brody, *Relationship between maternal attitudes and behavior*, *Journal of Personality and Social Psychology* 29/1965/, 317-323; A.B. Heilbrum — N. Norbert, *Maternal child — rearing experience and self — reinforcement effectiveness*, *Developmental Psychology* 3/1970/, 81-87; R. Krause i in., *Mutter — Kind — Interaktion. Eine Beobachtungsstudie zur Kreativität*, w: *Bulletin des psychologischen Institutes der Universität Zürich*, red. U. Moser, Zürich 1974, 1-155.

⁵⁶ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, 159.

⁵⁷ Zob. A. Le Gall, *Die neue Rolle des Vaters*, Luzern, 1972; F. Dodson, *Väter sind die besten Mütter*, Bern, 1975; H.L. von Canitz, *Väter. Die neue Rolle des Mannes in der Familie*, Düsseldorf, 1980; K. Pospiszyl, *Ojciec a rozwój dziecka*, Warszawa 1980; W.E. Fthenakis, *Väter. Zur psychologie der Vater Kind — Beziehung*, München 1985, t. 1.

łości emocjonalnej dzieci. Akceptujące postawy ojców korelowały pozytywnie z emocjonalną stabilnością u chłopców i dziewcząt oraz negatywnie z takimi zachowaniami jak: wrogość i nieufność u dziewcząt. Autorzy sugerują (również na podstawie badań nad postawami matek), że postawy ojców wywierają silniejszy wpływ na sferę emocjonalną dziewcząt niż chłopców⁵⁸. Siegelman, badając chłopców ze szkół podstawowych, stwierdził, że brak miłości ojcowskiej koreluje pozytywnie z subnisyjnym, wycofującym się zachowaniem u ich synów. Autor wysuwa jednocześnie hipotezę, że pozytywne postawy ojca warunkują bardziej ekstrawertywne zachowania u chłopców⁵⁹.

Badania psychologiczne wskazują również na to, że znaczna jest rola ojca w interioryzacji norm społeczno-moralnych dzieci. Uzasadnia się ten fakt w ramach koncepcji identyfikacji⁶⁰. Pozytywne i częste kontakty chłopców z ojcami umożliwiają im prawidłową interioryzację norm społeczno-moralnych. Chłopcy, którzy nie mają pozytywnych stosunków z ojcami są bardziej zależni, konfliktowi, wykazują osłabioną wewnętrzną integrację osobowości⁶¹.

W badaniach dotyczących roli ojca koncentrowano się również na analizowaniu skutków dłuższej nieobecności ojca⁶². Analizowano wpływ rozbitcia rodziny na kształtowanie się osobowości dzieci, jak również rolę macochy czy ojczyma w rodzinach rekonstruowanych⁶³. Badania te wykazują, że brak ojca niekorzystnie wpływa na rozwój osobowości dziecka. Nieobecność ojca powoduje u dziecka obniżenie poczucia bezpieczeństwa, nie może ono zdobyć zaufania do samego siebie, co utrudnia nawiązanie prawidłowych kontaktów z rówieśnikami. Brak ojca prowadzi do słabej motywacji osiągnięć u dzieci, niskiej samooceny i nadmiernej podatności na wpływ grupy (dzieci pozbawione ojca łatwiej np. włączają się do grup przestępczych). Nieobecność ojca odbija się bardziej na chłopcach niż na dziewczętach, powodując że chłopcy wskutek braku identyfikacji z własną płcią i rolą z nią złączoną będą w przyszłości mieli trudności z podjęciem roli męskiej w małżeństwie i rodzinie⁶⁴.

Zakres prowadzonych badań nad wpływem postaw rodzicielskich na osobowość dziecka był bardzo szeroki:

— zajmowano się wpływem stosunków interpersonalnych w rodzinie na rozwój umysłowy dzieci, na poziom ich inteligencji, osiągnięcia szkolne, a nawet na

⁵⁸ H. Becker — R. Krug, *A circumplex model for social behavior in children*, Child Development 34/1964/, 371-396.

⁵⁹ M. Siegelman, *Loving and punishing parental behavior and introversion tendencies in sons*, Child Development 37/1966/, 985-992.

⁶⁰ J. Król, *Proces identyfikacji dziecka z ojcem*, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 8/1980/, 249-260.

⁶¹ F. Mattejat, *Zur Bedeutung des Vaters in der Adoleszenz*, Zeitschrift für Kinder — und Jugendpsychiatrie 14/1986/ 1, 32-49.

⁶² Zob. P. Landolf, *Kind ohne Vater*, Bern 1968; O. Weininger, *Effects of parental deprivation: A overview of literature and raport on some current research*, Psychological Reports 30/1972/, 591-612; W. Wolicki, *Psychologiczne skutki nieobecności ojca dla rozwoju dziecka przedszkolnego*, Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne 18/1983/ 2, 31-34.

⁶³ Zob. L. Le. Corgne — L. Laosa, *Father absence in low-income Mexican-American families: childrens social adjustment and conceptual differentiation of sex role attributes*, Development Psychology 12/1976/ 470-471; W.E. Fthenakis, *Väter. Zur Vater — Kind — Beziehung in verschiedenen Familienstrukturen*, München, 1985, t. 2.

⁶⁴ B. Liebenberg, *Expectant fathers*, American Journal of Orthopsychiatry 37/1967/, 358.

rozpraszalność uwagi czy ciekawość oraz zdolność do myślenia twórczego i wyboru zawodu⁶⁵;

— analizowano wpływ środowiska rodzinnego na formowanie się pewnych cech osobowości, takich jak: samodzielność — zależność, ekstrawersja — introwersja i poziom niepokoju czy wręcz powstawanie cech świadczących o kierunku kształtowania się osobowości w mniejszym lub większym stopniu dewiacyjnym m.in.: zaburzenia emocjonalne, skłonność do depresji, schizofrenii, samobójstw, narkomanii, zachowań agresywnych, antyspołecznych czy przestępczych⁶⁶;

— rozpatrywano wpływ postaw rodzicielskich na kształtowanie się struktur „ja” i jej struktur składowych: „ja realnego”, „ja idealnego”, samooceny i samoakceptacji. Istotne źródło zarówno uogólnionych w pojęciu o sobie informacji, jak i kryteriów samooceny, samoakceptacji i wymgań stawianych sobie kryją się w doświadczeniach jakie dziecko wnosi z kontaktów społecznych w rodzinie i rodzinnego treningu wychowawczego. Doświadczenia związane z uczuciową akceptacją przez rodziców odzwierciedlone zostają przez dziecko w postaci pozytywnego stosunku uczuciowego do własnej osoby i akceptacji siebie. Doświadczenie uczuciowego odtrącenia przez rodziców, ich niezadowolenia z dziecka takiego jakim ono jest (np. z jego płci, wyglądu, zachowania itp.) budzą w dziecku niepokój uczuciowy co do własnej osoby, obniżają jego poczucie własnej wartości i akceptację własnej osoby⁶⁷.

Wyniki przedstawionych powyżej badań wskazują na szeroki zakres wpływu postępowania rodziców na dzieci, a także na siłę ich oddziaływania. Na psychice dziecka pozostawia ślad uczuciowy stosunek rodziców, a ponadto oddziałują na nią różne środki wychowawcze stosowane przez nich w sposób mniej lub bardziej przypadkowy czy zamierzony. Nie negując ważności stosowania różnych środków wychowawczych, jak i sposobów karania oraz nagradzania, czy sposobów precyzowania powinności, zakazów i nakazów, czyli wprowadzania norm postępowania, a także sposobów kształtowania systemu wartości dziecka, należy stwierdzić, że podstawowym elementem decydującym o większym lub mniejszym powodzeniu rodziców w zakresie wychowania jest właśnie ich stosunek uczuciowy do dziecka nazywany postawą rodzicielską. Od rodzaju postaw rodziców do dziecka zależy powodzenie całokształtu poczynań wychowawczych. Postawy rodziców wobec dziecka w ogromnym stopniu decydują o stylu wychowania, o doborze, a także skuteczności środków wychowawczych. Te same środki wychowawcze będą dawały inne rezultaty zależnie od emocjonalnych postaw rodziców, którzy będą je stosowali.

⁶⁵ Zob. C.W. Hohlmann — H.W. Krohne, *Der Einfluss elterlicher Erziehung auf die Leistung und Angst des Kindes in der Schule*, Mainz 1985; A. Knapp, *Der Zusammenhang von elterlichen Engagement für Schule und Schulleistung mit Einstellungen und Selbstwahrnehmungen der Kinder*, Zeitschrift für Pädagogik 32/1986/ 1, 115-128.

⁶⁶ W. Seitz, dz. cyt., 189-222; G.H. Elder — J.K. Liker — C.E. Gross, *Parent — child behavior in the great depression: Life Course and intergenerational influences*, w: *Life — span development and behavior*, red. P.B. Baltes, O.G. Brin, New York 1984, 109-158; P. Minuchin, *Families and individual development: Provocations from the field of family therapy*, Child Development 56/1985/, 289-302.

⁶⁷ Zob. G.A. Growe, *Parental behavior and self-esteem in children*, Psychological Reports 74/1980/ 499-502; P. Paulus, *Selbstverwirklichung und retrospektiv perzipierte elterliche Erziehung*, Psychologie in Erziehung und Unterricht 31/1984/3, 171-177; J. Wagner, *Einflüsse des perzipierten Erziehungsverhaltens von Eltern auf Selbstkonzepte, Sicherheit der Selbsteinschätzung und Abhängigkeit von Kinder*, Zeitschrift für Empirische Pädagogik und Pädagogische Psychologie 9/1985/ 1, 15-28.